

Demokratik dövlətlərin konstitusiyalarında insan hüquqlarının müdafiəsi

ABŞ-Birləşmiş Ştatlara Konstitusiyası Amerika hökumətinin ali qanunudur. Mövcudluğu (200 il) ərzində bu sənəd Amerika hökumət idarələrinin təkamülünə yol açmış, siyasi sabitliyin, fərdi azadlığın iqtisadi yüksəlişin və ictimai tərtəbinin təminatçısı olmuşdur. Bu konstitusiya dünyanın ən qədim yazılı konstitusiyası olub, çox sadə və anlaşılıqdır. Başlanğıcda Atlantik okeanın sahili boyu 13 çox müxtəlif müstəmləkələrin 4 milyonluq əhalisini idarə etmək üçün təməl kimi yaradılmış bu konstitusiyanın əsas, müddəaları o dərəcədə təkmildir ki, ancaq 26 düzəlişlə, o, bu gün Atlantik okeanından Sakit okeana qədər uzanan bir-birindən çox fərqlənən 50 ştatın 240 milyonluq əhalisinin ehtiyaclarını ödəyir.

Uzun müzakirələr yolu keçmiş bu sənəd əvvəllər federal ittifaqın 6 illik təcrübəsindən sonra 1787-ci ildə bir layihə sənədi kimi ortaya qoyulmuşdur. Elə bunun nəticəsi idi ki, indiki ABŞ-ın Şərqişində mövcud olmuş 13 Britaniya müstəmləkəsi 1776-cı ildə öz azadlıqlarını elan etmişdilər. 6 il ingilislərlə ölüm-dirim savaşı aparan bu müstəmləkələr öz aralarında bir müqavilə bağlamaqla, özlərini vahid xalq elan etdilər.

"Konfederasiyanın və Daimi Birliyin Maddələri" adlanan bu müqaviləni ştatların Konqresi 1777-ci ildə qəbul etdi və rəsmi şəkildə 1778-ci ilin iyulunda imzaladı. Deyilən Maddələr 1781-ci ilin martında 13-cü Ştat Merilənd tərəfindən təsdiq edildikdən sonra qüvvəyə minmiş oldu. Konfederasiyanın Maddələri ştatlar arasında sərbəst bir birlik yaratdı və çox məhdud hakimiyyət hüququ olan federal bir dövlət təsis etdi. İlk vaxtlar Maddələr çox da özünü doğrultmadığından 1787-ci ilin fevralında respublikanın qanunvericilik orqanı olan Kontinent Konqresi Ştatlara mürtəcət edərək, Maddələri yenidən işləmək üçün öz nümayəndələrini Filadelfiyaya göndərməyi təklif etdi. Konstitusion və ya Federal Məclis 1787-ci ilin mayında 11 il əvvəl, 1776-cı il iyulun 4-də Müstəqillik Bəyannaməsi qəbul olunduğu İstiqlaliyyət zalında çağırıldı. Konstitusiya yeni bir sənəd kimi, 1787-ci il sentyabrın 17-də təkmil şəkildə işləndi və rəsmən 1789-cu ilin 4 martında yekdilliklə qəbul olundu. Sənədi hazırlayan 55 nümayəndə ən çox tanınmış rəhbərlərdən olmaqla yanaşı, həm də yeni dövlətin təməlini qoyan Bani Atalar hesab olunurdu. Bu insanlar müxtəlif mənafələri, müxtəlif keçmişləri və həyatda müxtəlif mövqeləri təmsil etdirdilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, onlar hamılıqla konstitusiyanın

"ön söz" yerindəki fikirləri hamılıqla qəbul etdirdilər. Orada deyilirdi - "Biz, Birləşmiş Ştatların xalqı daha təkmil bir birlik yaratmaq, ədalət təsis etmək, ölkə daxilində əmin-amanlığa zəmanət vermək, müdafiə təmin etmək, ümumi rifaha təkən vermək, eyni zamanda, özümüz və gələcək nəsəlimiz üçün azadlıq səadətini təmin etmək naminə Amerika Birləşmiş Ştatları üçün bu Konstitusiyayı təntənə ilə elan edir və qəbul edirik".

Amerika Konstitusiyasının ilkin məqsədi xalqın iradəsinə bəlavəsət cavab verən güclü və seçkili bir hökumət yaratmaq idi. 1959-cu ildə ABŞ-a daxil olan Alyaska və Havaya da daxil olmaqla Amerika bu gün 50 ştatdan ibarətdir. XIX əsrdən başlayaraq XX əsrin 2-ci yarısına qədər mühacirlərin sonsuz axını öz bacarıq və mədəni miraslarını inkişaf edən dövlətə əlavə töhfə etdilər. Bu cür formalaşan yeni dövlətin zənginliyi onun özünəməxsus müxtəlifliyi ilə əlaqəlidir.

Konstitusiyanın və onun təşkil etdiyi hökumətin daimi vəzifəsi bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənən bütün bu maraq dairələrini birləşdirmək, ümumi bir zəmin yaratmaq və eyni zamanda, insanların hamısının hüquqlarını müdafiə etmək idi. Məqamı düşmüşkən qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının da ABŞ dövlətçilik ənənələrindən bəhrələnmək istəyi olarsa, heç də pis olmadı.

ABŞ Konstitusiyası təsdiq və qəbul edildiyi dövrdən bəri-yeni 200 il ərzində cəmi 26 düzəliş edilmişdir, onun yüksək səviyyəli yazılışı həyatda özünü doğrultmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, insan cəmiyyətinin heç bir məhsulu təkmil deyildir. Xeyli düzəlişlər edildiyinə baxmayaraq, ABŞ Konstitusiyasında, görünür, hələ də ələ çatışmayan cəhətlər var ki, bunlar gələcək günlərin narahatçılığı zamanı üzə çıxacaqdır. Lakin 2 əsr ərzində yüksəliş və misilsiz inkişaf, Amerika hökumətinin təməl qanununu qoyan 55 adamın uzaqqörənliyi sübuta yetirmişdir.

ABŞ Konstitusiyasının müvəffəqiyyətinə inanan Benyemin Franklin Avropadakı dostlarına yazırdı: "Mən ştatlar üçün təklif olunan bu yeni Federal Konstitusiyayı sizə göndərirəm... Əgər bu konstitusiya müvəffəqiyyətlə qəbul olunsay, mən bilmirəm ki, nə səbəbə siz Avropada bir Federal Birlik və özünün tam müxtəlif dövlətləri və krallıqları olan nəhəng bir respublika yarada bilməzsiniz..." Hazırda Avropada gedən proseslər 200 il gecikmə də, Benyemin Franklinin dediyi fikrə doğru aparır.

İnqilabi Ordu komandanı, Konstitusion Konventin sədri Corc Vaşinqton yekdilliklə ABŞ-ın 1-ci prezidenti, Con Adams isə prezident müavini seçildi. Adams Nyu-Yorka 1789-cu ilin 21 aprelində, Vaşinqton isə 23-də gəldi. Onların hər ikisi 1789-cu ilin 30 aprelində işə başlamaq

üçün and içdilər. Yeni hökumət yaratmaq məsələsi artıq həll olunmuşdu. Dünyanın ilk respublikasının təsdiq olunması işi isə yenəcə başlayırdı.

Amerika xalqı ən ümumi şəkildə öz iradəsinə səsvermə yolu ilə ifadə edir. Buna baxmayaraq, vəzifəli şəxs yaranmaz hərəkətlər etdiyi və vəzifə cinayəti törətdiyi hallarda konstitusiya impiçment yolu ilə onu öz vəzifəsindən kənar edə bilər. 2-ci maddənin 4-cü bəndində deyilir: - "Birləşmiş Ştatların Prezidenti, Prezident müavini və bütün mülki vəzifəli şəxsləri cinayətə, rüşvət almağa və ya başqa yüksək cinayətə və məhkəmə cəzası tələb edən digər hərəkətlərə görə impiçment yolu ilə vəzifəsindən kənar edilə bilərlər".

ABŞ-da hökumətin üç əsas şəxsi bir-birindən ayrıdır və bir-birindən fərqlənir. Hər birinə verilən səlahiyyətlər qalan ikisinin səlahiyyətləri ilə məhərdətə tərazlaşdırılır. Hər bir şəxə o birilərin öz potensial hüquq normalarını pozmamaları üçün nəzarətçi rolunu oynayır.

Konstitusiya, onun əsas müddəalarına müvafiq olaraq, qəbul edilmiş qanunlarla və prezidentin bağlandığı və Senatın təsdiq etdiyi sənədlərlə birgə bütün başqa qanunların, icra aktlarının və qərarların fəvqündə durur.

Bütün şəxslər qanun qarşısında bərabərdir və onlardan heç biri federal hökumətdən xüsusi imtiyaz ala bilməz. Konstitusiyanın müəyyən etdiyi qanunlar çərçivəsində hər bir ştat, başqa ştatların qanunlarını qəbul etməli və onlara hörmətlə yanaşmalıdır. Ştatlar hökumətləri də federal hökumət kimi formaca demokratik olmalı və öz səlahiyyətlərini insanlara bağlamalıdır. Konstitusiyanın özündə müəyyən edildiyi kimi, adamların öz milli hökumət formasını dəyişmək hüquqları var. Federal sistem bir sənəddə 6 məramdan ibarət girişdə 52 kəlam da öz əksini tapmışdır. Bu məramlar - "daha mükəmməl bir birlik yaratmaq", "ədalət təsis etmək", "daxili əmin-amanlığın təmini", "ümumi müdafiə təmin etmək". ABŞ tədqiqatçısı Maykl Parenti yazır: "Əsl demokratiyada xalqın maddi həyat şəraiti humanist olmalıdır. Maddi şəraiti vətəndaşların müxtəlif qrupları üçün təzadlı şəkildə qeyri-bərabər ola və ya dözülməz şəkildə qəbul edilə bilməz. Kimsə bununla razılaşmayıb, bəyan edə bilər ki, demokratiya, sadəcə, siyasi oyunlar üçün qaydalar sistemidir, bu sistemdə konstitusiya və qanunlar bir növ, qaydaların külliyyatını ifadə edir. Biz isə mümkün düzəlişlərlə də olsa, bu oyunun xüsusi iqtisadi şərtlərini sınımağa çalışmamalıyıq. Belə yanaşma, şübhəsiz ki, demokratiyanı oyuna çəkib aparacaq. Bu, onu nəzərdə tutur ki, formal qaydalar real varlıqdan asılı olmayaraq da mövcud ola bilər".

Fransız yazıçısı Anatol Frans qeyd etmişdir ki, qanun özünün möhtəşəm hüquq bərabərliyi ilə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

həm kasıblara, həm də varlılara çörək oğurlamağı və küçədə dilənçilik etməyi eyni dərəcədə qadağan edir. Bununla belə, "hamının hüququ" barədə danışanda, sinfi şərtlər nəzərə alınmır və qanun sanki məzhəkəyə, fiksiyaya çevirir. Belə sinfi şərtlər isə bir çox hallarda varlıları qanundan üstün, kasıbları isə qanundan kənar qoyur. Müəyyən maddi şərtlərlə bağlılığı olmayan formal hüquqlar milyonlarla insan üçün böyük əhəmiyyət kəsb etmir. Belə insanlar həmin hüquqlarını təcrübədə reallaşdırmaq üçün vəsaitlərə malik deyillər.

Məsələn, "hər bir vətəndaşın əşidib bilmək" hüququna baxaq. Hamı üçün hüquqların bərabərliyi qanunu həm varlılara, həm də kasıblara öz siyasi səslerini yüksəltmək imkanı verir. Həm varlılar, həm də kasıblar dövlət məmurlarına təsir göstərmək üçün azad surətdə nüfuzlu lobbiçiləri və Vaşinqton hüquqşünaslarını muzdla tutmaq hüququndan azaddırlar. Həm varlılar, həm də kasıblar özlərinin qəzet və ya televiziya stansiyası vasitəsilə ictimai rəyi azad şəkildə formalaşdırmaq hüququna malikdirlər. Həm varlılar, həm də kasıblar özlərinə və ya öz siyasi favoritlərinə yüksək vəzifə qazandırmaq üçün dəyəri bir neçə milyon dollar olan seçki kampaniyasında iştirak etmək hüququna malikdirlər. Lakin bu formal bərabərlik bir uydurmadır. Siyasi oyundan kə-

narlaşdırılmış milyonlarla insana bu hüquqlar yaxşı nə vəd edir?

Mühafizəkarlar, liberallar və sağ cinahdan mərkəzə qədər olan digər siyasi təmayüllərin nümayəndələri üçün kapitalizm və demokratiya bir-birindən ayrılmazdır. Onların fikrincə, azad bazar müxtəlif növlü siyasi qruplardan plüralist "vətəndaş cəmiyyəti" yaradır. Bu cəmiyyət dövlətdən asılı olmadan fəaliyyət göstərir və siyasi azadlığın əsasını təmin edir. Real həyatda faşist Almaniyasından tutmuş "üçüncü dünya"nın indiki diktator rejimlərinə qədər bir çox kapitalist cəmiyyətlərində azad sahibkarlıq sistemi mövcuddur, lakin siyasi azadlıq yoxdur. Belə sistemlərdə siyasi azadlıq kasıbların əməyini istismar etmək və ağılaşdırmaq şəkildə varlı olmaq azadlığı deməkdir. Transmilli korporasiyaların kapitalizmi siyasi demokratiyanın heç bir təminatlarını vermir, bir çox hallarda isə, onun üçün əngələ çevrilir. Böyük biznes əhalinin nisbi azlığının maraqları çərçivəsində şəxsi gəlirlərin maksimal dərəcədə artırılmasında maraqlıdır və eyni zamanda, istehsalın mənfəi nəticələrinin çox hissəsini bu cəmiyyətin çiyinə qoyur. Bunlar işsizlik, yoxsulluq, ətraf mühitin deqradasiyası və peşə travmatizmidir.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru